

Kalevalatietouden thesaurus.

Kalevalan sanakirja. Laatinut AIMO TURUNEN. SKS. Helsinki 1949. VIII + 350 s.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kalevalan kustantaja, on juhlinut uuden Kalevalan riemuvuotta julkaisemalla kansalliseepokseemme laajan selitysteoksen. Sellaisen tarpeellisuudesta ei voi olla eri mieltä. Ensiksikin A. R. Niemen laajat Kalevalan selitykset ovat jo kauan olleet loppuun myytyinä — kaupassa on vain E. A. Saarimaan kouluja varten laatima suppea selitysteos — ja toiseksi ovat Kalevalan ja kansanrunouden tutkimus ja niille taustaa antava kansatieteen ja mytologian tutkimus sen neljännesvuosisadan aikana, joka on ennättänyt vierähtää Niemen teoksen toisen laitoksen ilmestymisestä, edistyneet niin valtavasti, että kokonaan

uuden selitysteoksen laatiminen on ollut välttämätöntä. Toimitustyö pantiin alulle jo v. 1937; kun se nyt on saatu päätökseen, on syytä onnitella sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa että toimittajaa, tri AIMO TURUSTA. Tällaisen teoksen laatiminen, joka edellyttää laajaa sekä kansanrunouden että kansatieteen, mytologian ja kielitieteen alojen hallintaa, ei ole ollut mikään vähäinen tehtävä.

Kuten nimikin sanoo, teos on järjestetty sanakirjan muotoon: jokainen hakusana on aakkosellisella paikallaan, jossa siitä annetaan mahdollisimman tyhjentävä kuvaus. Näin teos on saatu paljon yleiskatsauksellisemmaksi kuin lähimmät edeltäjänsä, joissa tiedot sirottuivat pitkin säkeittäin annettuja selityksiä. Toisaalta kirja näin järjestettynä tietenkin on Kalevalan lukijalle hieman hankalakäyttöisempi kuin säkeittäinen selitysteos, mutta tämän haitan korvaa runsaasti artikkelien antoisuus. Esim. *aita* artikkeli paisuu kaksipalstaiseksi esitykseksi kansanomaisista aitamuodoistamme, jossa tulevat esiin myös aidan eri osien nimitykset ja tekoaineet. Kaikki, mitä Niemen teoksesta (1. laitoksesta) löytää hakemiston *aita* sanan perusteella, sen sijaan rajoittuu siihen tietoon, että *aita kaatui kalliolle* »Kun kiireissään varomattomasti laskeutui aidalle nojautumaan»; 2. laitoksesta on koko sana jätetty pois. Etnografiset tiedot ovatkin Kalevalan sanakirjassa hyvin runsaat, ja esitystä havainnollistavat lukuisat kuvat. Mainittakoon vielä joitakin tähän piiriin kuuluvia artikkeleita: *aura* 1 palsta, *aura* 1 1/2 palstaa, *hame* 1 palsta, *häät* 5 palstaa. Mutta myös mytologista tietoutta teos sisältää suuren paljouden. Esim. artikkeli *lieve* 'tarunomainen ihmeolento, lähinnä vaakalintu tai lohikäärme' käsittää 2 1/2 palstaa; Niemen selityksistä löydämme vain lakonisen tiedon: *lieve* 'leivo!' Ansioksi teokselle on laskettava, että se kiistanalaisten kysymysten kohdalla ei tyydy esittämään vain toimittajan mielestä todennäköisintä selitystä, vaan viittaa myös poikkeaviin tulkintoihin. Kalevalan synty tapa saa teoksessa myös moninaista valaisua, se kun sisältää eri kohdissa runsaasti tietoja siitä, mistä kansanrunoista Lönnrot on minikin kohdan eepokseen sovittanut. Esim. Kalevalan henkilöitä esittävät artikkelit ovat tässä suhteessa oivallisia. Täydellinen uutuus Kalevalan selityksissä on teoksen etymologinen aparaatti: miltei joka sana on valaistu vertaamalla sitä sukukielten vastaaviin sanoihin tai suomalaisen kantasanaan tai ilmoittamalla lainanantajakieli. Näihin tietoihin liittyy säännöllisesti viittaus lähteeseen — yleensäkin kaikki tärkeimmät tiedot on varustettu lähdeviittauksella, mikä suuresti lisää teoksen arvoa. Tämän kirjoittaja ei kuitenkaan ole vakuuttunut siitä, onko näin laaja etymologisten tietojen esittäminen ollut Kalevalan sanakirjassa aiheellista. Tietenkin on erinomainen asia, että varsinaista etymologista sanakirjaa odotellessamme olemme saaneet tällaisen esityksen keskeisen sanastomme historiasta, mutta Kalevalan sanakirjan tehtävä on nähdäkseni Kalevalan maailman avaaminen eepoksen lukijalle, ja mitä auttaa siinä tieto, että se ja se sana on uralilainen, se ja se taas balttilainen laina? Sitä paitsi näin monien sanojen etymologian etsiminen meidänkin lingvistiksestä kirjallisuudestamme on ylen vaativa — ja epäkiitollinen — tehtävä, ja Kalevalan sanakirjana teos tuskin olisi köyhempi, jos tekijän ei olisi tarvinnut tätä työtä tehdä. Viittaukset suomalaisiin sukulaissanoihin ja joissakin

tapauksissa toisten itämerensuomalaisen kielten vastaaviin sanoihin olisivat mielestäni riittäneet.

En halua yrittääkään arviointia siitä, ovatko kaikki sanakirjan antamat moninaiset tiedot kaikin puolin ajan tasalla; paitsi tekijän omaa asiantuntemusta on kuitenkin teoksen avustajien ja tarkastajien pätevyys, kunkin omalla erikoisalallaan, takeena tietojen yleisestä luotettavuudesta. On luonnollista, että tällaisessa teoksessa siellä täällä on sanan sijaa. Seuraavassa eräitä reunahuomautuksia. *Kaikutella* johtuu verbistä *kai-kota*, ei *kaiota*. — Säe *Kaikoa suet kokohon* on esimerkkinä verbistä *kaiottoa*; hakusanan tulisi olla *kaiota*. — *Kauneuinen* (*meren kaislan kauneuiset*) ei ole 'kaunis', vaan 'yhtä kaunis kuin', vrt. *leveä*: *levyinen*, *pitkä*: *pituinen* jne. — Sen jälkeen, mitä RUOPPILA (Kotieläinten nimitykset suomen murteissa II) ja HAKULINEN (Vir. 1948) ovat *kukka* sanasta kirjoittaneet, on mielestäni todennäköisintä, että *kukkalatva kuusi* ei ole 'käpylatvainen', vaan 'korkea-, suippolatvainen'. *Kukkapää lehmä* taas on Ruoppilan mukaan 'lehmä, jolla on valkeata päässä' (Kalevalan sanakirjassa 'sarvipää'). — Eikö oletella (ellös *liinalinnuistamme oletelko orjanasi, palkkapikana pielkō*) paremminkin merkitse 'pitämistä' (faktiivijohdannainen *olla*-verbiä, *olla*: *olettaa* kuten *maata*: *makuuttaa*) kuin 'kohtelemista'? — Vain Kalevalassa esiintyvälle *palvoavi* muodolle olisi nähdäkseni ollut sopivampaa valita infinitiivi *palvota*, Lönnrotin omaa käsitystä noudattaen, kuin *palvata*. — Eikö *retukka* (*tahi potkin pohjan puhki - - - rämäksi re'en retukan*) tässä yhteydessä pikemmin merkitse 'reen koria l. reslaa', joka merkitys artikkelissa myös mainitaan, kuin 'reslalla l. laitiolla varustettua rekeä'? — *Siintyä* on yhteydessä »(Väinämöisen kyynelet) *helmiksi heristynehet, simpukoiksi siintynehet*» selitetty sanalla 'sukeutua'. Katsoen sanan yleisiin käyttöyhteyksiin olisi esim. 'muuttua, painua' nähdäkseni ollut osuvampi selitys. *Siintyähän* tarkoittaa esim. uusien seinähirsien aidastumista, harmaantumista ulkoilmassa, liinavaatteiden painumista pesussa valkenemattomiksi ja villakankaan virttymistä ja nuhraantumista. — Sana *vakauteni* (*Poikueni, ainueni, lapseni, vakauteni*) edellyttää suffiksintonta nominatiivia *vakaus* eikä *vakaut*, josta sanasta suffiksillinen muoto kai olisi *vakaueni* (vrt. *En pääse, isosueni* SKVR V₁ 752). — *Vikoa* verbistä prees. yks. 1. pers. kuuluu *vion* eikä *vikoan*. — Entä onko tällaisessa teoksessa ollut syytä kiirehtiä omaksumaan *keho* sana vanhan *ruumiin* tilalle (esim. 'kehonosa' sv. *pää*; sitä paitsi pää kai pysyy päänä hengettömässäkin ruumiissa)? — Joku toimitusteknillinen erehdys on myös sattunut silmään. Sv. *airo* viitataan hakusanaan *pyyry*, jota ei kuitenkaan ole. Teossarjan lyhennys TYJ (esim. sv. *jalo*) puuttuu hakemistosta.

Teos ei pyri olemaan hakusanastona tyhjentävä. Vertaamalla Ahlqvistin Täydelliseen Kalevalan sanastoon — eikö olisi ollut sopivaa lähde-luettelossa mainita tämä teos, joka varmasti on ollut toimittajalle tärkeä apuneuvo ja joka nykyään, vaikeasti saatavana, alkaa olla varsin tuntematon? — voi todeta, että esim. *i*-kirjaimesta on jätetty pois mm. seuraavat sanat: *ien, ihminen, iho, ikkunainen, ikuinen, iletys, iletä, iljan, iljanko, iljen, ilkeä, ilkoinen, illastella, ilmauta, ilmestyä, ilmi, ilmoin, ilmoinen, iloinen, iloita, iltainen, ilves, imeltyä, imeltää, imerrin, imettää, immyt, impeys, impi, inha, inkua, irti, isketellä, istuin, itketellä, itkeä, itä, itää, iällinen,*

iäti, iättää. Suurin osa on aivan normaaleja yleiskielen sanoja tai sellaisten selviä johdannaisia, mutta joukossa on myös muutamia, joita ei ilman muuta ymmärrä, esim. *ilkoinen* (*Tuopa ilkoinen emäntä*) ja *imerrin* (*ilkeä imertimiltä*). Jos *imerrin* on selittämätön sana — perustuneeko Lönnrothin aikanaan antama ja sitten perintönä kulkenut selitys 'rinta' mihinkään tosiasiaan? — se seikka ei mielestäni oikeuta sanan pois jättämistä tällaisesta erikoissanastosta. Muutenkin hakusanojen valinta tuntuu väliin mielivaltaiselta. Miksi on esim. *ihana* selitetty, mutta *inha* jätetty pois? Miksi on *siili* 'iiliskotti' otettu mukaan, mutta *karhu* sivuutettu? Karhuunhan sentään liittyy niin paljon uskomuksellista, että se olisi hyvin ansainnut sijansa sanastossa — nyt jää Kalevalan 46. runo karhunsyntyineen ja karhunpyytäjän sanoineen ilman tärkeimpiä kommentaarejaan. Miksi on *mustikka* mukana, kun *mansikka* ja *puolukka* puuttuvat? Ja miksi ei ole luotettu siihen, että Kalevalan lukija itse älyää *kaksiviikkoisen* lauseessa *Puhui poika puolikuinen, kaksiviikkoinen kajahui* merkitsevän 'kahden viikon vanhaa'? Jos on ollut tarkoitus tähdentää, että *viikko* Kalevalassakin saattaa merkitä 'seitsemää päivää', maininta siitä olisi ollut paikallaan *viikko* artikkelissa.

Nämä huomautukset eivät paljoa paina teoksen suurien ansioiden rinnalla. Kalevalan lukijat ovat siitä saaneet erinomaisen apuneuvon lähes tyäkseen eepoksen maailmaa. Esim. opettajille teos on oivallinen tiedonlähde, johon turvaten he voivat elävöittää Kalevalan runoja aivan toisella tavalla kuin aikaisemmin on ollut mahdollista. Ja myös niille, jotka haluavat tarkemmin tutkia joitakin Kalevalan kysymyksiä, teos runsaine lähdeviitteineen on mainio käsikirja, josta tie menevi koko näitä kysymyksiä käsittelevään folkloristiseen, etnografiseen, mytologiseen ja lingvistiseen tutkimukseemme.

Matti Sadeniemi.